

מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורונון שמיר (עורכים) רב־תרבותיות במדינה דמוקרטית
 ויהודית: ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי ז"ל
 אוניברסיטת תל-אביב: הוצאת רמות, 1998. 755 עמודים.

אסופה זו מהווה ספר זיכרון לפרופסור אריאל רוזן-צבי, שלימד במשך שנים רבות בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב והיה מעורב בסוגיות תיאורטיות ופרקטיות הנוגעות בקשר ובמתח העומד ביסוד מדינת-ישראל כמדינה דמוקרטית ויהודית. לקראת מותו הביע פרופסור רוזן-צבי משאלה שיפורסם ספר שיעסוק בנושאים הקשורים למקומה של הדת היהודית במדינה הישראלית ובנושאים כלליים יותר הקשורים לרב-תרבותיות בחברה הישראלית. הקובץ כולל אס-כך גם מאמרים הסוקרים ומסכמים את עבודתו והגותו של פרופסור רוזן-צבי וגם מגוון רחב של מאמרים העוסקים ברב-תרבותיות ובקשר שבין דת לבין מדינה בישראל ההיסטורית והעכשווית. כספר זיכרון, אסופה זו ממלאת תפקיד חשוב בהעמדת עוצמתה ומרכזיותה של עבודתו של פרופסור רוזן-צבי. תרומתה של האסופה לדיון ברב-תרבותיות בישראל בעייתית יותר.

זהו ספר גדול מאוד, והוא כולל 755 עמודים, עשרים ותשעה מאמרים ושבעה שערים. השער הראשון מכיל דיוקנים אישיים ובהיגות תיאורטיות של עבודתו של פרופסור רוזן-צבי ואת רשימת פרסומיו. השער השני מהווה מבוא (קצר ביותר) של העורכים על רב-תרבותיות בישראל. השער השלישי כולל עיונים תיאורטיים ופילוסופיים על רב-תרבותיות, בעוד השער הרביעי מתמקד ביהדות ובדמוקרטיה בישראל. השער החמישי דן בהגות יהודית על נושאים שונים, והשער השישי עוסק בקשרים שבין משפט לבין תרבות. השער השביעי והאחרון מתרכז בדת, שפה ורב-תרבותיות בישראל.

ההקשר הרחב יותר של הדיון ברב-תרבותיות בישראל (ובארצות אחרות) ממוקד בשאלה: כיצד יש להתייחס לקבוצות מיעוט (בחברה נתונה) המתנגדות למעשה להנחות ולהסדרים מוסדיים ליברליים, ואף מנסות לכפות את ראיית-העולם שלהן על החברה כולה? השאלה המרכזית הינה אס-כך: האם וכיצד החברה הרחבה יותר צריכה להגן על ההנחות הליברליות העומדות ביסודה נגד הפלישה או החדירה של קבוצות מיעוט שאינן סובלניות? על-פי ספר זה, בעיה זו ממוקדת בישראל בעיקר ביחסים המתוחים שבין קבוצות חרדיות (ונציגיהן הפוליטיים) לבין המדינה. הבעיה ביחסים אלה נעוצה בכך שקבוצות חרדיות רבות רוצות להשתמש במדינה (על רבדיה החוקיים, התקציביים והמוסדיים) כסוכן לשינוי כללי המשחק וכאמצעי לכפיית דרך החיים שלהן על יתר הקבוצות בחברה. רק חלק מהמאמרים הנמצאים באסופה נוגעים בסוגיה זו ומנתחים אותה בצורה מעניינת. כך למשל, שלושת המאמרים של יעל תמיר, אבישי מרגלית ומשה הלברטל; זיוה ברונר ויואב פלד בוחנים את הבסיסים הפילוסופיים של המושג "רב-תרבותיות". תמיר מטפלת במתח שבין שתי תפיסות של רב-תרבותיות ("רזה" ו"עבה"), ומראה בצורה מאלפת את המגבלות של התפיסה הליברלית המניחה שמתן אוטונומיה לקבוצות מיעוט תוביל (בהכרח) שהן יאמצו את אמות-המידה הליברליות. מרגלית והלברטל מפתחים את טענותיו של קימליקה לגבי המתח שבין זכויות הפרט וזכויות הקבוצה לתרבות ייחודית, ומציעים שזכותם של פרטים לצאת מתרבות המיעוט שלהם עדיפה על זכות הקבוצה לשמר את עצמה. מאמרים של ברונר ופלד מציע בצורה מעניינת

ביותר שעל-מנת לאפשר לפרטים ליהנות מזכויותיהם החברתיות יש לבססם בתנאים חומריים וכלכליים הכרחיים. זה מאמר החורג הרבה מניתוח פילוסופי מופשט בכך שהוא מאלץ אותנו לחשוב על רב-תרבותיות כל מערכת מושגית (ומוסדית) המעוגנת בתנאים חברתיים והיסטוריים קונקרטיים. בבסיס הניתוח שלהם ניצבת טענה כי זכויות הפרט של קבוצות שתרבותן שונה מתרבות הרוב זקוקות לזכויות קבוצתיות מיוחדות על-מנת לשמור על ייחודן התרבותי בהקשר הכללי יותר. ככזה, המאמר של ברונר ופלד (אולי החשוב שבאסופה) פותח שורה של שאלות הנוגעות לא רק בקהילות החרדיות בישראל, אלא במגוון הרחב יותר של קבוצות המיעוט הנמצאות בחברה זאת.

נוסף למאמרים אלה אציין עוד מאמרים מעטים שמצאתים מעוררי מחשבה. פנינה להב מנתחת במאמר מבריק את פרשת שליט ומקומה בהגדרת יחסי הדת והמדינה בישראל. טענתה היא כי הבעייתיות ביחסים אלה נבעה מאי-בהירות בסיסית שאיפיינה את מקימי המדינה לגבי המעמד של מה שאפשר לכנות "יהדות חילונית". מאמר זה מתקשר יפה למאמרו של יונתן שפירא, מכיוון שהוא שופך אור לא רק על המניפולציות הפוליטיות והקואליציוניות של המפלגות הדתיות, אלא על הבסיסים הרעיוניים של היחס הדו-ערכי של מנהיגיה החילוניים של ישראל בעבר ובהווה כלפי הדת היהודית. מאמר זה גם מעמיד בסמך-שאלה רבים מהמאמרים האחרים המצויים במקראה המנסים להציב פרשנויות וחלופות שונות לאותו חיבור בלתי-אפשרי בין היהדות לדמוקרטיה.

מאמרו הקצרצר של מאג'ד אלחאג' מעלה שורה של נושאים הקשורים לרב-תרבותיות בישראל, אך שאינם מוצאים הד באסופה זאת. אלחאג' דן בצורות השונות בהן השימוש בשפות העברית והערבית במערכות החינוך (הממלכתיות) בישראל מחזק את המשך השליטה ההגמונית היהודית-הישראלית. למרות תחילתו של תהליך השלום, מצב זה של חוסר שוויון לשוני נמשך עדיין, ואין נראים תנאים לשינויו. חשיבות מאמרו של אלחאג' נעוצה במשהו שמעבר לניתוח שהוא מציע. אלחאג' נוגע בשורה של מקרים וקבוצות החשובים ביותר להבנת המגבלות של הרב-תרבותיות בישראל, אך אינן מוזכרות בספר זה כלל וכלל: מסורות יהודיות לא-אורתודוקסיות, קבוצות ערביות ופלשתיניות בישראל, קבוצות "אתניות" יהודיות, גלי המהגרים האחרונים של יהודי אתיופיה וחבר-העמים וקהילות ההומוסקסואלים והלסביות. כל אחת מהקבוצות הללו מציבה דילמות שונות לגבי רב-תרבותיות בישראל. כך, למשל, ניתן לטעון כי דווקא חלקים מקהילת ההומואים והלסביות מעניינים במיוחד בהקשר זה, מכיוון שהם אימצו להם אידיאולוגיות ותביעות רב-תרבותיות ורואים במודל חברתי רב-תרבותי בסיס לקיומם הלגיטימי והמובטח.

מאמרו המסכם של חיים חזן דן בצורות ובבעיות השונות הקשורות להנצחתו של יצחק רבין. תוך כדי שימוש מאלף ופורה בניתוחים אנתרופולוגיים והיסטוריים של נושא המוות והזיכרון בישראל ובמדינות אחרות, הוא מראה כי הבעייתיות של רבין נעוצה בניסיון לבניית זיכרון בהקשר של חוסר הסכמה לאומית. מאמר מעניין זה מצביע דווקא על פגם נוסף באסופה זו, שכן אין הוא קשור כמעט ליתר המאמרים: חוסר קוהרנטיות פנימית. מלבד מבוא קצר, לא עשו העורכים מאמץ מסודר ומקיף לבנות קובץ בעל מבנה הגיוני או לקשר את מגוון המאמרים סביב כמה צירים אנליטיים מרכזיים.

ספר זה ממלא תפקיד חשוב בהעמדת זכרו של פרופסור רוזן-צבי. כאסופה הנוגעת בסוגיות של רב-תרבותיות בישראל, הספר סובל מחוסר קוהרנטיות פנימית, פיזור של נושאים והדרה של סוגיות הנוגעות במגוון של קבוצות חשובות בחברה הישראלית. ברובד

עמוק יותר הספר מעלה את השאלה אם אפשרית כלל תרבות־על רב־תרבותית בישראל כל עוד, כפי שהראה חברי ברוך קימרלינג, ישראל מוגדרת כמדינה יהודית, וכאשר היהדות היא גם לאום וגם דת, והמדינה אינה מוגדרת במלוא מובן המלה כמדינת אזרחיה.

איל בן־ארי

האוניברסיטה העברית בירושלים